

DR. KADLÓT ERZSÉBET

c. egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

A REINTEGRÁCIÓS ŐRIZET ESÉLYEI MAGYARORSZÁGON

A büntetés-végrehajtás egyik célját, a rehabilitációt illetően a szankciórendszer változása körében hosszú ideje az első kedvező fejlemény a magyar büntetés-végrehajtási jogban a reintegrációs őrizet lehetőségének megjelenése a jogszabályban. Bár eredetileg a jogalkotó az alkalmazhatóság feltételeinek meghatározásakor meglehetősen szűkkeblűnek bizonyult, úgy tűnik, hogy az új jogintézmény „megkapaszkodott” a rendszerben. Olyannyira így van ez, hogy a közelmúltban az alkalmazhatóság esetkörének bővítésére is sor került. Ezzel együtt a reintegrációs őrizet bevezetését nem nevezhetjük felhőtlen sikertörténetnek és sem a jogalkalmazás, sem a jogalkotás nem is merítette ki az ebben rejlő lehetőségeket.

Averziók, hitek, vélemények a reintegrációs őrizet társadalmi hasznosságával kapcsolatban

A reintegrációs őrizet bevezetését erős averziók kísérték, s ma is vannak olyan vélemények, amelyek szerint ennek nincs jövője, mert nem illeszkedik a hagyományos magyar rendszerbe, s alkalmazása valójában a büntető ítélet utólagos felülbírálatát jelenti. A szelídebb kritikák szerint az intézmény létezése „kényszerpálya”, mert kizárólag az Emberi Jogok Európai Bírósága igényeinek kielégítése miatt kényszerültünk a bevezetésére, enyhítendő a börtönök túlszűfoltóságát, ami miatt többször is elmarasztalták Magyarországot.¹ Van azonban mind a büntetőjogászoknak, mind a jogszociológusoknak, jogvédőknek és más, a büntetőjoggal hivatalból foglalkozóknak egy olyan rétege, amelynek tagjai őszintén hisznek abban, hogy ez a speciálprevenció egyik fontos állomása. Meggyőződésük, hogy tágítani kell az alkalmazhatóság körét, fejleszteni az ebben lévő rehabilitációs potenciált, s ez lehet az egyik olyan jogintézmény, amelynek segítségével a rövid tartamú – közismerten „haszontalan” vagy inkább kimondottan káros – szabadságvesztés-büntetések kiválthatók lennének.

A büntetés céljáról, értelméről, hatásáról felelősséggel gondolkodó szakemberek számára nem kétséges, hogy a hatályos szankciórendszer nem tekinthető „befejezett műnek”, s akár

¹Összefoglalóan ld: Varga and Others v. Hungary, pilot döntés (10/03/2015)

csak hatékonysági szempontból is sok kívánni valót hagy maga után; ezért folyamatosan és mielőbb tökéletesítésre szorul. A „kipróbált” eszközök és módszerek alakíthatók ugyan, de ez megújulást nem fog hozni, így szükség van új intézmények „feltalálására” is. A reintegrációs őrizet hosszú idő óta az első olyan próbálkozás, amely a szankciórendszer megújításában inspiráló lehet, ezért a bevezetésének tanulságait már csak azért is érdemes lehet lejegyezni, hogy a később integrálandó „nóvumok” alkalmazásakor elkerüljük a most megismert buktatókat.

Az intézmény alkalmazásával érintettek hozzáállását nagymértékben meghatározta, miszerint a jogalkotás az utóbbi 20 évben annak ellenére „leszokott” az előzetes, minőségi hatástanulmányok elkészítéséről, hogy ezt ma is megköveteli a jogalkotásról szóló törvény. A reintegrációs őrizet kapcsán sem fáradt azzal sokat, hogy az előkészítés során az anyagi kihatásokon és a bevezetés okainak szűkszavú indokolásán túl tájékoztassa a közvéleményt és az érdeklődőket, hovatovább az alkalmazókat és a jogosultakat az új jogintézmény céljáról, meritumáról és az attól várható előnyökről. Így történt, hogy – egy két elkötelezett jogtudóson kívül – valójában senki nem volt túlzottan „lelkes”.

A szélesebb értelemben vett közvélemény nem is nagyon tudott (ma sem tud) a jogintézményről. Így véleménye sem igen lehet róla, az alkalmazásba bevonni pedig senki nem szándékozott a társadalmat, noha éppen az ilyen „felszabad” intézmények esetén lehetne szerepe a közösségnek, a lakóközösségnek abban, hogy sikerre vigyük az új rehabilitációs módszert. Míg a börtön, a pénzbüntetés jelentősége, tartalma közismert és mindenkinek „jól kialakult” – bár jellemzően hamis vagy elfogult – véleménye van az alkalmazásról is, az emberek alig tudnak valamit a munkabüntetéséről, a rehabilitációs büntetés-végrehajtási intézkedésekről, de még a feltételes szabadság intézményéről is.

Nem kell azonban ilyen „messzire” menni, az alkalmazók maguk is inkább csak a technikai szabályokkal voltak tisztában, semmint a reintegráció elvárható céljával. A büntetés-végrehajtás fegyelmezett szervezetként nyilvánosan nem fogalmazott meg véleményt, de bizalom sem volt a döntéshozókban az alkalmazhatóság iránt. A jogszabály hatályba lépésekor leginkább csak azt látták, hogy ezzel megint az intézeteknek lesz „problémája”, méghozzá kapaszkodók nélkül. Abban már jártasak, hogy a feltételes szabadságra bocsátás miként működik, ehhez vannak is részletszabályok, de azt nemigen látták át, hogy mi is lenne a különbség – a jogosulti kategórián belül – a feltételesre teendő előterjesztés és az ezt megelőző reintegrációs őrizet között. Emiatt csak igen lassan indult be a folyamat és sokáig csak kivételes lehetőségként tartották számon ezt az eshetőséget.

A büntetés-végrehajtási intézményrendszer mellé rendelt pártfogók hasonlóképpen nem lelkesedtek az ötletért, persze nem utolsó sorban leterheltségük okán. Nem volt kialakult módszertan, nem volt tisztázott sem a szerepük, sem a felelőségük, s csak maximális respekttel tekinthetünk ma is sokuk személyes elkötelezettségére, amely segített sikerre vinni a reintegrációs őrizetet.

A bírák módszeres, tudományos igényű felkészítése szintúgy elmaradt, így nem csoda, ha a kissé szellős szabályozás mellett ambivalens módon viszonyultak a „feladathoz”. Azt már sokszor megtapasztalhattuk, hogy felelős bíró nem szívesen alkalmaz olyan szankciót sem, aminek a végrehajtását, célját, az attól várható előnyöket, annak a rendszerben elfoglalt helyét nem látja át teljes körűen,² s ezt a tapasztalatot nem ártott volna figyelembe venni a reintegrációs őrizet bevezetésekor sem. Az összehangolás elmaradása, például a feltételes szabadságra bocsátás és a reintegrációs őrizet eltérő, a mérlegeléskor figyelembe veendő szempontrendszerének kialakítása, egymáshoz való viszonyának tisztázása ma is olyan probléma, amely hátrányosan érinti az országosan egységes gyakorlat igényét.

Kissé zavarba ejtő módon, nem volt egységes fogadtatás a fogvatartottak esetében sem. A „minden áron szabadulni akarók”, s ennek érdekében bármilyen új intézményben reményt látó többség mellett, voltak, vannak kétkedők és elutasítók is. Vannak akik – talán magukban sem bízva – egyrészt kockázatosan hosszúnak találják az időtartamot, másrészt a reintegrációs őrizet alatt követendő pontos szabályok, a szabályszegések következményei, a pártfogói jogosultságok ismeretének hiányában attól is tartanak, hogy ez valamiféle extra próbatétel lesz számukra.

Szabályozási, dogmatikai zavarok

Nem segítette az új intézmény meghonosítását az sem, hogy az alkalmazás célja tisztázatlan maradt, s ez meghatározta a jogalkalmazók viszonyulását is. A hangsúly – a megnevezéssel ellentétben – kezdettől fogva nem a reintegrációra helyeződött, hanem a túlsúlyosság csökkentésére.

Ezt erősítette, hogy a bevezetésekor a reintegráció általános feltételei közé, fogalmilag szinte beemelte a jogalkotó a Btk-ból ismert társadalomra veszélyesség kategóriáját, holott a rehabilitációra való aktuális alkalmasságnak ehhez nem sok köze van. A kettő összemosása egyenesen a szabadságvesztés büntetés hiábavalóságát igazolja, s büntetés-végrehajtásnak a büntetési cél elérésére való alkalmatlanságát sugallja. A reintegrációs őrizetre „érettséget” egy az elkövető oldalán fennálló ismérv fejezi ki: a büntetés letöltése során elérkezett arra a szintre, amely indokolttá teszi, hogy a szigorú és ellenőrzött körülményeket fenntartva kikerüljön a végrehajtó intézet zárt világából és az életébe való beavatkozás a továbbiakban már nem a társadalomtól való szeparációt célozza, hanem azt, hogy önálló, bűncselekmény elkövetésétől mentes életvitelt alakítson ki.

² Lásd például: akár az egykori szigorított őrizettel, vagy a javító intézeti neveléssel szembeni averziók kihatása az alkalmazásra a 80-as években. Hasonló a helyzet ma a munkabüntetésekkel (leszámítva a közérdekű munkát), - legalábbis erre mutatnak például jóvátételi munka kedvezőtlen statisztikái.

Hasonlóképpen nem volt szerencsés a 2015-ös bevezetésekor a reintegrációs őrizet lehetőségének nagyon szűk személyi köre: kizárólag első ízben végrehajtandó szabadságvesztésre ítélttek korlátozása és a mértéknek egységesen rövid időtartamban való meghatározása. Az elítéltekben – a bevezetés kísérő körülményeit is figyelembe véve, nem véletlenül – mindez úgy csapódott le, hogy ez valamiféle „csúsztatott” felfüggesztett szabadságvesztés, ami a túlzó bírói ítéletek korrekciójára szolgál. Ezt erősítette, hogy az egyébként rövidebb tartamú szabadságvesztésre ítélt, feltételes szabadságra jogosult, de reintegrációs őrizetre nem bocsáthatókhhoz képest, alig mutatkozott különbség a különböző súlyú cselekmény miatt elítéltek viszonylatában. Márpedig az elítéltek önmaguk között egyetlen szempont alapján differenciálnak: a cselekmény – persze olykor sajátos nézőpontból értékelt, de többnyire arányaiban mégis helyesen megítélt – súlya szerint.

A módosításkor a jogalkotó helyesen ismerte fel, hogy a hangsúlyt az elkövetett cselekményről, a kiszabott büntetés mértékéről az elkövető személye felé kell eltolni, mert a reintegrációra való aktuális alkalmasság szempontjából ennek van meghatározó jelentősége. A jogintézménynek – sok egyéb mellett – az adja meg a horderejét, ha a lehetőség szintjén a visszaeső és nem visszaeső között van megragadható különbség, nem egyszerűen a gondatlan és szándékos cselekmény között. A tudatos gondatlanság és az eshetőleges szándék megítélésekor még a tudós bírák között is vannak distanciák, hozzá nem értők számára már ez is csak „jogászkodásnak” tűnik, az elítéltek számára viszont döntően nem fejez ki semmit. Amit az elítéltek egymásról és egymás között is megragadni képesek az például az erőszak, különböztetve személy és dolog elleni erőszak között vagy a bűncselekmény súlyos, illetve kevésbé súlyos eredménye, motívuma, indokltsága, kiváltó oka. Az pedig egy jogintézmény hitelessége szempontjából nagyon sokat jelent, ha ezek, az érintettek számára is kézzel fogható különbségek fejeződnek ki a szankció súlyában vagy a kedvezmény lehetőségében.

Szintúgy jó annak a módosításnak az iránya, amely az alkalmazás során enged különbséget tenni a reintegrációs őrizet mértékében is. Az azonban már kevésbé, s legfeljebb az elítélti kategóriák közötti különbség felvillantására alkalmas, hogy ez a szabály alig-alig differenciál; az 1 év és a 10 hónap közötti tartománynak a bővítése lenne indokolt. Kétségtelen, hogy ezen sokat javíthat a gyakorlat a tényleges mérték konkrét esetekben történő meghatározásakor, de hogy ennek hatása érezhető legyen, ahhoz hosszabb idő alatt egységesülő ítélkezési gyakorlatra és annak az elítéltekben való tudatosítására van szükség.

A szabályozás anomáliái és tartalékai

Átfogó értékelés mindaddig nem készült a reintegrációs őrizet alkalmazásáról, de a számok azt mutatják, hogy a kezdeti tartózkodás ellenére a jogintézmény kezd meghonosodni a rehabilitáció palettáján. Az elfogadottságot és az alkalmazás elterjedését jelenleg azonban szabályozási anomáliák és indokolatlan kötöttségek is akadályozzák.

Már a 2017-es módosítást megelőzően is felmerült, (s nem igazán érthető, hogy ezt a jogalkotó miért nem reagálta le), hogy vannak olyan esetek, amikor az elítéltnak – minthogy a reintegrációs őrizet feltételei fennállnak – már a BV intézetbe való bevonulása is felesleges. Sajnálatos módon az előzetes letartóztatás intézményével még mindig meglehetősen nagyvonalúan bánnak a bíróságok, így – főként ha egy-egy ügy elhúzódik – a kiszabott szabadságvesztés mértékéhez képest a terhelt már eleve eltöltött annyi időt fogvatartásban, hogy a hátralévő intervallumra figyelemmel alkalmazható lenne a reintegrációs őrizet. Nem egyszer előfordul az, hogy a bírói ítélet szerint a vádlott már a büntetés fele részének letöltése után feltételes szabadságra bocsátható, s ténylegesen ennél többet töltött előzetes letartóztatásban.

Ilyenkor rendszerint egyetlen oka van a bevonulásra kötelezésnek: a reintegrációs őrizet-re vonatkozó előterjesztést a BV intézet parancsnokának kell megtennie; bevonulás nélkül viszont formálisan nincs olyan „anyaintézet”, amelynek a vezetője ezt tudná prezentálni. Nos, ez merőben technika probléma, amihez képest mindenki pontosan tudja, hogy az ilyen „tengő-lengő” elítéltekkel csak a végrehajtás költségei és az adott intézet problémái sokasodnak. Ezekben az esetekben akár az országos parancsnokság, akár a korábbi fogvatartó intézet parancsnoka megtehetné az előterjesztést.

Meglepő módon a jogalkotó semmiféle különbséget nem tett fiatalok és felnőttek között sem, az alkalmazhatóság kritériuma, a reintegrációs őrizet időtartama vagy esetleg a javítóintézeti neveléssel való kombinálhatósága körében. Úgyszintén elmaradt a javítóintézetre vonatkozó alkalmazhatóság speciális kimunkálása is.

Általános probléma, hogy vannak olyan elítéltek, akik technika, vagy lakhatási probléma miatt eleve kirekesztődnek a reintegrációs őrizet lehetőségéből, ami diszkriminatív megoldás.

Az elektronikus távfelügyeleti eszköz telepíthetősége nem az elítélten múlik, leginkább internet-lefedettségi probléma. Ugyanakkor mivel a reintegrációs őrizetbe helyezett elítélt munkavégzés, oktatás, gyógykezelés okán rendszeresen is elhagyhatja a számára kijelölt lakóhelyet, semmi nem magyarázza, hogy ha technikai eszköz nem telepíthető, miért nem lehet ezt kiváltani rendszeres jelentkezési kötelezettség előírásával, visszatérő rendőri ellenőrzéssel, telefonon történő bejelentkezéssel.

Ennél bonyolultabb a lakóhellyel nem rendelkezők esetköre, különös tekintettel arra, hogy ezek között is vannak jelentős különbségek. A lakás hiánya önmagában is elég nagy probléma az érintetteknek, de visszailleszkedésük attól biztosan nem lesz könnyebb, a bűnisméltéstől való tartózkodásukat bizonyosan nem segíti elő, ha a büntetés letöltésével, minden rehabilitációs időszak nélkül egyszerűen kikerülnek a zárt intézetből. A nyomkövető eszközzel való ellenőrzés akkor is megvalósul, amikor például a házi őrizetes terhelt éppen tárgyalásra megy, vagyis a technológia létezik. Ergo nincs nagyon magyarázat arra, hogy aki hajléktalan szállón, szabad térben elhelyezett lakóegységben (lakókocsi, sátor) tartózkodik, annál ez miért nem kivitelezhető, akár kombinálva a rendőrségen, pártfogónál való napi jelentkezéssel.

Végezetül érdemes eltűnődni azon is, hogy az 5 évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélték esetére is kiterjeszhető legyen a szabályozás. Aki hosszabb időt tölt zárt intézeti körülmények között, annak sokkal nehezebb a visszatérés a szabad körülmények közé és sokkal nagyobb a bűnismétlés veszélye, ha rögtön irányítás, ellenőrzés nélküli környezetbe kerül. Ebből kiindulva az ő esetükben éppen hogy indokolt lenne egy rehabilitációs szakasz beiktatása, ami nem egyszerűen az intézeti magatartásukra lehet pozitív hatással, de eredményesen orientálhatja az elítéltet a megfelelő életvitelre akkor is, ha hosszabb időre kikerült a társadalomból.

Összességében – a pozitív tapasztalatokra figyelemmel – indokolt lehet az alkalmazás körének bővítése, különös tekintettel arra is, hogy a reintegrációs őrizet nem automatikusan alkalmazandó jogintézmény: azt felelős parancsnoki előterjesztésnek és megfontolt bírói döntésnek kell megelőznie. A tett-elkövető-büntetés között nincs feltétlenül lineáris viszony, s a szigorú anyagi jogi szabályokon az ésszerűség határain belül oldhatnak a rehabilitáció jogilag szabályozott intézményei. Ne felejtjük el, a büntetés a múltra orientált, a rehabilitáció a jövőre tekint, s a társadalom vitathatatlan érdeke az, hogy az egykori elítéltek is bűncselekmények elkövetésétől tartózkodó életmódot folytassanak.